

19 листопада 1927 р. Академія наук УСРР і УНІК відзначали 25-річний ювілей науково-літературної діяльності С.Маслова. З доповіддю про його науковий доробок виступив академік В.Перетц. Інститут приурочив до ювілею видання книжки, присвяченої вченому (художнє оформлення А.Середі).

До популяризаторської діяльності УНІКу належало

і читання лекцій у робочих клубах, на підприємствах.

Отже, ми переконалися, яку велику роботу - наукову, методичну, педагогічну, - здійснював Український науковий інститут книгознавства в 20-х роках. Безперечно, роль цієї першої книгознавчої установи в Україні має виняткове значення, потребує детального вивчення й аналізу її досвід та надбання.

Ганна Білоцерківська,
Людмила Гальчук

ДІЯЛЬНІСТЬ ВИДАВНИЦТВА «ДЗВІН»

Автори простежують розгортання роботи одного з відомих українських видавництв, подвигницьку діяльність його директора Юрія Тищенка, вводячи в науковий обіг нові джерельні матеріали.

Серед експонатів Державного музею книги України є й видання «Дзвону». Українська літературна енциклопедія та й інші радянські довідники не дають інформації про це видавництво. Проте з «Енциклопедії українознавства» (т.2, с.507) дізнаємося, що «Дзвін» - це видавнича спілка В.Винниченка, Ю.Тищенка (директор) та Л.Юркевича, заснована 1907 р. в Києві. Нею випущено збірники «Дзвін», щомісячник з такою ж назвою (1913 - 1914), збірку творів Винниченка (1919 - 1921, Відень) та його ж «Відродження нації», твори Тищенка (Сірого), Черкасенка, кілька підручників для шкіл тощо.

За Ю.Тищенком, видавництво постало в 1911 р. (Українські бібліологічні вісті. - Аусбург. - 1947. - №1). Але згідно з інформацією, поданою газетою «Рада» (№110, 1912), збірник «Дзвін» вийшов у 1907 р., що й вважатимемо за дату створення видавництва, яке з 1911 р. активізувало свою діяльність. У збірнику (на наш погляд, змістовному, непогано оформленому) містилися твори С.Черкасенка, В.Винниченка, М.Коцюбинського, статті Д.Сергієнка, В.Левинського, В.Степанківського*.

Творчу атмосферу видавництва передають листи Ю.Тищенка до В.Винниченка: «Я маю велику надію на будучність свого діла (видання книжок) і тягнуся, щоб його як-небудь поставити на ноги ... Тим часом почав друкувати Лесю Українку. Вже видрукував перший аркуш, і зовнішня сторона дуже добре виходить і мене радує».

Перший том творів Лесі Українки (в оформленні

* М. Гехтер у газеті «Рада» піддав критиці перший випуск «Дзвону», закидаючи, що між його «гвіздком» - п'есою В. Винниченка «Щаблі життя» - і рештою статей лежить глибока прірва.

І.Бурячка)¹ привернув увагу української та російської преси, яка вважала, що це видання європейського рівня. Таку ж оцінку одержала четверта книжка творів В.Винниченка, чим директор видавництва дуже пишався.

Влітку 1911 р. В.Винниченко приїхав у Київ, і на Паньківській, 9, у будинку Грушевського вони разом з Ю.Тищенко обговорювали організацію «Дзвону» (пізніше до них приєднався Юркевич). Тищенко пропонував об'єднати кошти для видання книжок, узявши в банку позику. З часом вислав два паї з-за кордону Юркевич. Винниченко мав сплачувати внесок відрахуванням з гонорарів за свої твори.

Тищенко перебрав на свої плечі основний тягар організаторської та адміністративної роботи, яка, пише він письменнику, не потребує «ні творчості, ні думання великого... одбірає в мене найбільше часу і виснажує до того, що до творчої роботи абсолютно не маю сили...» Скажімо, скільки клопоту було з четвертим² томом творів Винниченка. Цензор у зверстаній книзі поробив такі купюри, що «просто жаль бере».

Але наклад четвертого тому потроху розпродався і в 1913 р. вийшов п'ятий³.

Щодо майбутньої творчої перспективи Тищенко найчастіше вирішує питання з Винниченком. Так, він просить згоди випустити поезії М.Вороного, які не-

вдовзі побачили світ (Т.І) з обкладинкою М.Жука*. Чіткий шрифтовий заголовок та видавнича марка на титулі книги, трикутні кінцівки надають виданню ошатного вигляду.

Далі Тищенко, крім видання творів красного письменства, пропонує Винниченкові розпочати серію економічного та політичного змісту (від одного до чотирьох арк.).

Першою книжечкою малої серії «Дзвону» під назвою «Народна бібліотека» було оповідання В.Винниченка «Біля машини» (художник - І.Бурячок). За ним вийшли медичний збірничок «Про лихі пошесті та як боротися з ними», «Розмова про школу» С.Тодосієнка (обидві книжки зберігаються в НБУ ім. В.І.Вернадського). С.Єфремов у рецензії на книгу С.Тодосієнка зауважував (на наш погляд, занадто прискіпливо), що та «не промовляє до думки й почування неосвіченої людини, докази надто книжні і треба більше фактичного матеріалу» (Рада. - 1912. - №135). Наступна продукція видавництва - книжка С.Подоліянина «Українець за кордоном і мандрівка в минуле», в якій автор подає відомості, що існували про Україну в англійській літературі.

Мова книжечок «Народної бібліотеки» була дохідливою, простою, адже вони розраховувалися на широку читацьку аудиторію. Наклад, як правило, не перевищував три тисячі. Невгамовний директор «Дзвону» планує видавати оповідання В.Стефаніка, гумористичну бібліотеку, насамперед «Уміркований та щирий» В.Винниченка*, власні твори, брошури на соціальні

1. Автор видавничої марки «Дзвону» (Див.: Січинський В. Українські видавничі знаки // Наук. збірник в 30 річницю наук. праці проф. Ів. Огієнка. - Варшава, 1937. - С.147).

2. Т.Черкаський, упорядник багатотомного зібрання творів В.Винниченка, виданих «Книгоспілкою» в 20-ті роки, наводить назви перших видань його творів: «Краса і сила» та ін. оповідання. - К.: Вік, 1906; «Дрібні оповідання». - К., 1907; «Третя книжка оповідань». - К., 1910; «Твори. Книжка четверта», куди ввійшли: «Дрібниця (Мос останнє слово)», «Студент»; «Кузь та Грицунь»; «Тасмна пригода. Чудний епізод. Тайна». (Уривки з щоденника).

3. У п'ятому том увійшли: «Історія Якимового будинку»; «Промінь сонця»; «Фелько-халамидник»; «Маленька рисочка» (уривок зі споминів); «Чекання»; «Тасмпість» (уривок зі споминів). Художник - В.Кричевський.

* Дату видання не зазначено, але біля монограми художника стоїть 1911 р.

теми. Були вже заготовлені й серії заставок та кінцівок.

На початку 1912 р. видавець зустрівся з Б.Лазаревським і той запропонував йому оригінальне оповідання «Святий город», яке й було видане.

Чимало творчих зусиль докладалося до організації літературно-науково-артистичного журналу-місячника «Дзвін» (виходив з початку 1913 р.). Друкуються в ньому В.Винниченко, В.Самійленко, Д.Антонович, Леся Українка, Христина Алчевська, Г.Чупринка та ін. Публікувалися твори красномовства, наукові статті з історії, літературознавства, природничих наук, критичні, бібліографія, різноматимичні огляди. Під час підготовки перших номерів обов'язки «міністра внутрішніх справ» виконував Д.Донцов, але пізніше його філософсько-політичні погляди розійшлися з членами редколегії і їхня співпраця стала неможливою.

У 1913 р. видавництво випустило в світ шостий том творів В.Винниченка**, який містив роман «Рівновага» (переклад з російської Н.Романович). Художник О.Судомора використав у композиції обкладинки національний український орнамент, художній шрифт.

Надалі виходять «Федько-халамидник» Винниченка та «Класи і суспільство»*** Юркевича.

Продукція видавництва поширювалася через книгарню «Літературно-наукового вісника» (директор - Тищенко). Посередники - книгарні НТШ (Львів) і «Киевская старина» (Харків) та «Українська книгарня» (Катеринодар на Кубані). Останні дві були організовані видавцем у 1909 і 1911 рр. відповідно.

Діяльність «Дзвону», перервана першою світовою війною, відновилася в 1917 р. Тоді ж постає видавництво «Українська школа», що мало випускати підручники й книги для національної школи. У ньому працювали Софія Русова, Я.Чепіга, Ю.Тищенко, С.Черкасенко (Центральний державний архів вищих органів влади та управління (ЦДАВОУ), ф. 2201****, оп. 2, од. зб. 235, арк. 1). У 1918 р. «Дзвін» та «Українська школа» злилися і в серіях «Українська педагогічна бібліотека», «Для колективного та позашкільного читання», «Біографічна бібліотека» (ф. 2201, оп. 3, спр. 44, арк. 15) випустили в світ такі твори: Черкасенко С. Найпотрібніші правила правопису. Ч.1, 2.; Сірий Ю. Дещо про світ Божий; Олійник В. Курс природознавства. Ч.1-3; Коваленко О. Практична геометрія для народних шкіл; Чепіга Я. Арифметичні правила для початкових шкіл.

Серія «Для колективного та позашкільного читання»: Бордуляк Т. Дай, Боже, здоров'я корові; Русов Ю. Про земноводних тварей, Як здобувають нафту, Про плазунів; Сірий Ю. Світова мандрівка краплини води, Дивовижні рослини, Про горобця - славного молодця; Томпсон Сетон. Подорож дикої качки, Вулі - чабанський пес; Франко І. Малий Мирон, Грицева шкільна наука; Черкасенко С. Маленький горбань, Гараськів Великдень, Воронько, Безпритульні; Чехов А. Білолобий; Шевченко Т. Тарасова ніч, Іван Підкова, Гамалія.

* Вийшло в 1915 р., але не в «Народній бібліотеці», а як чергове видання.

** Правління студентської бібліотеки-читальні Київського політехнічного інституту зробило висновок, що найбільшим попитом користуються твори цього письменника.

*** Автор розглядає економічні, суспільно-політичні, національні, класові питання. Наголошує, що необхідною умовою розвитку класової свідомості українських робітників є національне відродження, повернення до рідної мови.

**** Фонд Міністерства освіти Української держави.

Серія «Педагогічна бібліотека»: Панасенко С. В сучасній школі; Русова С. Нова школа, Про колективне і групове читання, Коротка методика географії; Сірий Ю. Природознавство в школі; Чепіга Я. Самовиховання вчителя, Методичні замітки до навчання згук методу, Проект української школи, Вільна школа; Черкасенко О. Шевченко педагогам, Шевченко і діти.

Серія «Біографічна бібліотека»: Гетьманець Гр. Поет-народолюбець (про Грабовського); Коваленко Г. Хто такий Т.Шевченко; Тищенко Ю. Хто такий В.Винниченко: Біографічний нарис, 1919 р., друге видання (ф. 2201, оп.3, од. зб. 44, арк. 16, 16^а).

Серія «Універсальна бібліотека»: Вернгарн. Зорі: П'еса; Філіп Луї. Оповідання; Еленбоген В. Вагнер і пролетаріат; Лондон Дж. Остання боротьба; Луначарський А. Пролетаріат і мистецтво; Мопассан. Оповідання; Тагор Р. Садівник.

Незважаючи на дефіцит паперу, обсяг продукції видавництва був досить значним, тому вирішено було друкування підручників перевести до Австрії. Виконання замовлення перебрали на себе державна друкарня «Шульбюхерферляг», приватні Гольцгаузен, Голдштайна та Райзера, і в Україну почали надходити вагони з підручниками. А в Києві тим часом побачили світ три томи творів Д.Марковича.

У 1919 р. в «Дзвоні» під редакцією С. Русової, Ю.Тищенка, Я.Чепіги та С.Черкасенка спочатку в Києві, а потім у Відні виходила бібліотека «Малим дітям». (У ній, зокрема, видрукувані «Світова мандрівка краплини води», «Про горобця - славного молодця» Ю.Тищенка).

«Дзвін» видав тут і низку літературних творів В.Винниченка (з обкладинкою Г.Нарбута), його ж «Відродження нації», роман «Рівновага», серію підручників С.Черкасенка, Ю.Сірого, Я.Чепіги тощо. І це попри матеріальну скруту 21-го року, коли, як зазначає Тищенко в щоденнику, не тільки не було за що купити палива, а й не вистачало навіть на шматок хліба (ф. 3803*, оп.1, од. зб. 7).

У листі до професора І.Раковського у Львів, куди Тищенко замислив перенести видавництво, зважаючи на віденські негаразди з розповсюдженням літератури, що почали виникати, він пише про свою давню мрію дати середньому читачеві, учням середніх шкіл «здорову наукову їжу» і пропонує розділи цієї бібліотеки. Були в нього плани й щодо поширення своїх видань в Америці, намір об'єднатися з віденським видавництвом «Чайка», яким керував А.Крушельницький. Ці мрії лишилися нездійсненими.

У 1922 р. діяльність «Дзвону» у Відні припинилася. За станом на 1921 р. він випустив понад 100 назв, деякі (підручники С.Черкасенка, Я.Чепіги) видавалися по кілька разів⁴.

Деякий час Ю.Тищенко жив у Берліні. Звідти (березень - липень 1923 р.) у листах до українського культурного діяча П.Богацького писав, що «Дзвін» терміново висилає в Прагу всі потрібні замовникам книжки зі знижкою до 30%. «Могли б дати книги й інших видавництв, - зауважує він, - твори М.Грушевського, В.Липинського, В.Левинського, О.Олеся - всі його

* Особистий фонд Ю.Тищенка.

4. Книга: Неперіодичний бібліографічний орган об'єднання українських видавців / За ред. Д.Антоновича. - Відень; Київ, 1921. - С.26.

закордонні видання... видання «Вернигори»... і хочеться хоч для дітей щось дати».

Опинившись пізніше в «тихій, спокійній», за його словами, Чехословаччині, почав працювати при Українському громадському комітеті*, став членом ради Українського громадського видавничого фонду (ф. 3803, оп. 1, од. зб. 24, арк. 27) і продовжував власну видавничу діяльність. Нова адреса «Дзвону»: Praga, Vinohrady Sumavska 11/II.

Листуючися з найбільшими видавництвами УСРР - ДВУ і Книгоспілкою, - він пропонує закупку або обмін виданнями, які не заборонялися цензурою. Так, у листі від 29.V.1926 р. повідомляє, що в Харків вислано каталог «Дзвону», в якому пропонувалися твори В. Винниченка, дитячі й наукові видання.

Поступово діяльність «Дзвону» згасає: за 1926 р. вийшло всього чотири книжки. Але сам директор не полишає улюбленої справи. Керує видавництвом «ЮТ» (Юрій Тищенко)**, має в Празі книгарню.

У науковій бібліотеці «ЮТ» з серійною обкладинкою Р. Лісовського вийшли, зокрема, «Історія України» М. Антоновича (1941), «Історія української літератури» Д. Чижевського (ч. 22 - 23, 1942), «Історія української літератури» М. Гнатишака (1941).

З 1949 р. Ю. Тищенко жив у США, видавав книги для дітей, разом з А. Білоусом заклав спілку, яка випустила твори Лесі Українки в 12 томах. Усього завдяки цьому завязаному видавцю побачило світ близько 200 назв книг. Жертовна його діяльність на терені української видавничої справи - яскрава й незабутня сторінка її історії, а значний доробок керованого ним «Дзвону» - вагомий і незаперечний.

Видання «Дзвону».

1907 - 1917.

Дзвін. Збірник I (1907); Збірник II («Рада», 1912, №110: готувався до друку);

Дзвін - періодичне видання. 1913 - 1914. (Вийшло 18 номерів).

Вандервельде. Кооперація нейтральна і кооперація соціалістична; *Винниченко В.*: Твори. Кн. IV, 1911; кн. V, 1913; кн. VI, 1913. - 258 с.; Твори. Кн. VII, 1914. - 186 с.; Твори. Кн. IX, 1915. - 199 с.; Кн. X, 1916. - 215 с.; Біля машини, 1912, 1913. - 32 с.; Боротьба, 1917. - 79 с.; Брехня: П'єса на три дії, 1915; Кузь та Грицунь; Ланцюг, 1917. - 16 с.; Молода кров: Комедія на чотири дії, 1914. - 48 с.; Сліпий, 1917. - 81 с.; Уміркований та щирий, 1915. - 16 с.; Федько-халамидник, 1913, 1917. - 32 с.; *Вороний М.* Ліричні поезії. Т. I.; *Кожебаткин А.*

Про лікарські каси; *Каутський К.* Економічна наука Карла Маркса; *Лазаревський Б.* Святий город, 1912; *Левинський В.* Нарис розвитку українського руху в Галичині; *Подольнин С.* Українець за кордоном і мандрівка в минуле; Про лихі пошести та як боротися з ними (медичний збірник); *Тодосієнко С.* Розмова про школу; *Українка Леся.* Твори. Т. I.; *Черкасенко С.* Казка старого млина: Драма; *Юркевич Л.* Класи і суспільство, Кооперація і робітництво (36 ст.), Національна справа й робітництво.

1918 - 1923

Бауер Отто. Шлях до соціалізму / Пер. Гр. Паламар, 1920; *Винниченко В.* Базар, 1918. - 55 с., Панна Мара, 1918. - 80 с., Контрасти: Оповідання, 1919. - 36 с., Чорна пантера і білий ведмідь, 1918. - 56 с., Голод: Оповідання, 1919. - 16 с., Кузь та Грицунь, 1919. - 32 с., Біля машини: Оповідання, 1919, Між двох сил: Драма на 4 дії, 1918 (?). - 136 с., Промінь сонця: Оповідання, 1919. - 32 с., Записна книжка: Оповідання, 1919. - 16 с., Солдатики, 1919, Твори. Т. I: Краса й сила. Інші оповідання, 1919, Твори. Т. II: Голота. Інші оповідання, 1919, Твори. Т. III: Боротьба. Інші оповідання, 1919, Твори. Т. IV: Кузь та Грицунь. Інші оповідання. - 218 с., Твори. Т. V: Історія Якимового будинку. Інші оповідання, 1919. - 212 с., Твори. Т. VI: Рівновага: Роман з життя емігрантів, 1919. - 274 с., Твори. Т. VII: По-свій, 1919. - 208 с., Твори. Т. VIII: Божки: Роман, 1919. - 356 с., Твори. Т. IX: Босяк. Інші оповідання, 1919. - 248 с., Твори. Т. X: Чесність з собою: Роман, 1919. - 268 с., Твори. Т. XI: Хочу: Роман, 1919. - 304 с.; *Дніпрова Чайка.* Твори. Кн. I, 1919; *Кіплінг Р.* Брати Мауглі / Пер. Ю. Сірий, 1920; *Коваленко О.* Практична геометрія: Підручник для вищих початкових шкіл та молодших класів середніх шкіл. Кн. I, 1919, Кн. II, 1920; *Левинський В.* Народність і держава, 1919, - 128 с., Соціалістичний інтернаціоналізм і поневолені народи, 1919. - 144 с.; *Маркович Д.* Твори. Т. 1 - 3; *Сірий Ю.* Про світ Божий: Бесіди про природознавство, 1919, Життя рослин: Анатомія й фізіологія рослин, 1919, Новели, 1920. - 160 с., До гір! До моря! Оповідання, 1922, Про горобця - славного молодця: Оповідання, 1922, Мандрівка краплини води: Оповідання, 1922; *Ченіга Я.* Задачник для початкових народних шкіл. Ч. 1, 1918, Задачник для початкових народних шкіл. Ч. 2, 1918; *Черкасенко С.* Початок (Буквар), 1918, Рідна школа: Читанка I, 1918, Рідна школа. Читанка II, 1918, Рідна школа. Читанка III, 1918, Рідна школа. Читанка IV, 1920, Твори. Т. I: Поезії, 1920, Твори. Т. II: Поезії, 1920⁵.

Винниченко Володимир (1880 - 1951) - письменник, публіцист, політичний діяч. Один з керівників Центральної Ради. Очолював Директорію.

Гехтер М. (1885 - 1947) - публіцист, співробітник «Ради», «Літературно-наукового вісника». За Директорії - на дипломатичній службі.

Лазаревський Борис (1871 - 1937) - російський письменник, який писав і українською мовою, син відомого історика О. Лазаревського.

Левинський Володимир (1880 - 1953), публіцист, політичний діяч, теоретик українського соціалістичного руху, редактор.

Романович-Ткаченко Наталя (1884 - 1933) - письменниця, член літературної організації «Плуг».

Степанківський В. (1885 - 1957) - громадський і політичний діяч, журналіст. З 1907 р. на еміграції.

Тищенко Юрій (1880 - 1953), літ. псевд. Ю. Сірий) - видавець, книгознавець, письменник, публіцист.

Черкасенко Спиридон (1876-1940) - український поет, драматург, прозаїк.

Юркевич Лев (1884 - 1918), псевд. Л. Рибалка) - громадський діяч, письменник, меценат. 1907 року виїхав за кордон, жив переважно у Франції.

* Громадська установа (заснована 1921 р. в Празі), що сприяла створенню українських вищих навчальних закладів.

** Проіснувало до 1945 р.

5. ЦДАВОУ, ф. 3802, оп. 1, спр. 25, арк. 4; Книжник. - 1992. - №2-4; Володимир Винниченко: Анотована бібліографія / Зладив В. Стельмашенко. - Т. 1. - Нью-Йорк, 1985.